

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Нели Петрова-Димитрова,
СУ „Св. Климент Охридски”
на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“

В област висше образование: 1 педагогически науки по научна специалност: професионално направление 1.2. Педагогика - Теория на възпитанието и дидактика (Социална педагогика)

Автор: Валентина Йорданова Караганова

Тема: Социално-педагогически анализ на наказанието пробация

Научен ръководител: доц.д-р Траян Попков

1.Общо представяне на процедурата и на докторанта

Валентина Караганова е докторант на свободна подготовка към катедра „Педагогика” на ФП на ЮЗУ „Неофит Рилски”. Представеният от нея комплект от документи съответства на изискванията на Правилника за развитие на академичния състав на ЮЗУ и е спазена процедурата по защита. Валентина Караганова е завършила начална педагогика в ЮЗУ и магистърска програма по клинична социална работа в НБУ. Била е хоноруван асистент по пенитенциарна педагогика и водене на практикум в специалност социална педагогика на ЮЗУ „Неофит Рилски”.

Целият ѝ професионален път е свързан със социалната работа с извършители на престъпления, първоначално с осъдени на лишаване от свобода, а по-късно с въвеждането и развитието на пробацията, като алтернатива на лишаването от свобода. Валентина Караганова е първият социален работник жена в мъжки затвор, един от новаторите в създаване на новата методика и практика на подготовка на осъдените за живот на свобода след промените през 1989 г., ръководител на направлението по социалната работа в затворите в Бобов дол и София и ръководител на отдел в Главна дирекция „Изпълнение на наказанията” при МП. Важно е да се отбележи, че развитието и в административно отношение е съпътствано с професионално задълбочаване и действителен принос за промяна на директивно-корекционния възпитателен подход с психо-социална подкрепа като разбиране на същността на социално-педагогическата работа с осъдените. Валентина Караганова има сериозен принос за развитие на пробацията именно като социално-педагогическа дейност и изследването на този проблем е естествена стъпка в нейната професионална кариера.

2. Актуалност на изследвания проблем

Натрупаният вече опит при прилагане на наказание в общността, каквото е пробацията изисква смислов анализ на постигнатото, което ще позволи и усъвършенстването на изпълнението му да се основава на задълбочен преглед, на изследвания, аргументираност през познанието, ще позволи да се избегнат единствено политически или ситуативни мотиви, каквито случаи могат да се посочат твърде много у нас. Идеята този анализ да се направи от социално-педагогическа гледна точка, предварително задава критерии за осмисляне на практиката през ясна концептуална рамка, центрирана към педагогически ценности и подходи. Постигането на социално-педагогически цели, центрирани към промяна у личността на извършителите на престъпления именно в условията на изпълнение на наказание без лишаване от свобода е важно от гледна точка на цялостната наказателна политика в страната, доколкото и като ефективност и като ефикасност заслужават разширяване на обхвата. В този контекст естествено проблемът се свързва и с необходимостта от професионализация в изпълнението на мерките на пробацията, което в изключителна степен е социално-педагогически проблем, който може да се адресира и към всички сфери на социалната работа у нас. Едновременно с това не е достатъчно ясно дали професионализирането наистина е по посока на социално-педагогическата същност на пробацията или по посока на надзора и контрола. Смятам, че изследването на проявлението на работата на пробационния служител като социално-педагогическа по своята същност, цели, методи, етика на отношения е със сериозни проекции към развитието на пробацията изобщо и на цялата наказателна политика на страната във връзката и със социалната политика.

3. Представяне и оценка на концепцията на изследването

Обосновката на изследването, неговата актуалност и от теоретична и практическа гледна точка е направена аргументирано и професионално. Обектът и предмет са дефинирани в логически разпознаваема връзка, като същевременно и предопределят целта на изследването. Целта на изследването е мислена като теоретична, ориентирана към изследване на влияние на набор от описани фактори върху процеса на социално педагогическа работа при изпълнение на наказанието пробация и като прагматична, т.е. определяне на условията и характеристиките, които биха направили

тази дейност по-успешна по отношение на личностната промяна на осъдените. Задачите на изследването също са групирани като методологични, които обхващат използване на проучените понятия в пробацията и нейното развитие за изграждане на концептуална рамка за анализ на действителната практика на пробацията у нас по отношение на идентифициране или не на нейния социално-педагогически характер, за аргументиране на актуален профил на компетенции на пробационните служители и за конструиране на модел за социално-педагогическа работа. Другата група задачи, определени като методически са свързани с изследователския инструментариум и емпиричното изследване. Хипотезите най-общо обхващат дискуссионните въпроси на изследваната проблематика по един удовлетворяващ начин, въпреки, че повтарят съдържателно предмета на изследването и неговите цели и биха могли да бъдат по-конкретни и в този смисъл и по-хипотетични. Методите на изследване са формулирани коректно и позволяват постигането на изследователските цели.

4. Съдържание и структура на труда

Съдържанието на дисертационният труд е организирано в увод, три глави, изводи, препоръки, заключение, приносни моменти, библиография и приложения. Теоретичното проучване се основава на 162 теоретични източници, от които 39 на латиница, включително цялата нормативна рамка по темата. Съдържанието е представено и чрез таблици, графики, които илюстрират анализа и демонстрират основните изводи. Предложеният за рецензиране труд ясно показва осведомеността и задълбоченото практическо познаване на изследвания проблем. Авторката борави свободно с терминологията, нормативната рамка и институционална рамка, характеризирайки дейностите, които държавата извършва при изпълнение на наказанието пробация. Познават се и са отразени също трудностите и предизвикателствата, които стоят пред търсените и апробирани решения, както от гледна точка на наказателната система, така и от гледна точка на социалната интеграция и ресоциализация на осъдените. Теоретичното осмисляне на проблема в неговата комплексност, интегрираност и мултидисциплинарност е на професионално ниво, особено от страна на управлението на тези процеси, като същевременно може да се каже, че чрез дисертационния труд авторката навлиза в по-задълбоченото им анализиране.

В първата глава в центъра е социално-педагогическо осмисляне на наказанието пробация, като на практика отразяващо тенденциите и в социалната сфера, а именно на

деинституционализация, на прилагане на затварянето като крайна мярка. В крайна сметка предимствата на въвеждането на пробацията като мярка/наказание в общността са в съхраняването на семейните и социални връзки, ограничаване на обхвата на причиняваното страдание само върху извършителя, не и върху членовете на неговото семейство, каквато е ситуацията с лишаването от свобода, участието на общността и богатството на ресурси там, които могат да се ползват за психосоциална подкрепа на осъдените, т.е. за намаляване на риска от рецидив. Тази концепция за пробацията е представена през проучване и представяне на основната психопедagogическа, социално-педагогическа, и правна литература. Смятам, че именно начинът на структуриране на проученото, както и авторовите коментари и изводи са свидетелство за тези твърдения. Изводите по отношение на водещата концепция за смисъла на пробацията и за методологията, основана на работа и управление на случай, по-безспорен начин доказват легитимността на прегледа на изпълнението ѝ именно през социално-педагогически прочит. Работата и управлението на случай са основен метод/форма на социалната работа и на социално-педагогическата работа, осмисляна като помагача, а не като образователна, и в Европа и в Америка. Извеждането в края на теоретично проучените основни понятия служат за критерии за анализ на реалната практика на изпълнение на наказанието пробация у нас.

Втората глава, на практика продължава и задълбочава социално-педагогическия анализ като се ориентира основно към практиката на прилагане на наказанието пробация в България. Авторката много успешно използва социално-педагогическата легитимация на пробацията за да представи и анализира нейното изпълнение и през основните теоретични школи, които и дават познавателните опори. Както се посочва в анализа, когнитивно-поведенческият подход, приет по-скоро през начина по който се изграждаше пробационната система у нас в партньорство с английската система, отколкото като осъзнат теоретичен избор, позволява да се проучат основните характеристики на това изпълнение. В дисертацията ясно са представени позитивните характеристики при използването именно на това теоретично познание и неговите ограничения, като е направен сериозен преглед и анализ на основните понятия, включително и в исторически контекст. Бих искала също да отбележа като успешен „прочитът“ на смисъла на наказанието, на неговите цели и обща система на изпълнение през основните понятия и основните тези на социалната работа и социалната педагогика. Именно този аналитичен прочит компенсира описателните части, които макар

и описателни, имат информативна стойност за спецификата на изследваната материя. В този контекст е важно също да се посочи аналитично и професионално представената и коментирана статистическа информация за демографска, социална, личностова характеристика на осъдените на пробация, която очертава реалната картина, включително водещите тенденции при нейното изпълнение у нас. Тук отново акцентът е към анализ на тези характеристики, които имат отношение към превенцията на рецидива и успешното социално включване като заетост, минал криминален опит, личностови особености, както и спецификата на взаимодействието между пробационен служител и осъден, които по същество съставляват от една страна профила на осъдените на пробация, а от друга дават модела на взаимодействие и изискванията за професионализиране на пробационните служители.

В третата глава е представено емпиричното изследване, чиито обект е действителното състояние и проблеми на изпълнението на пробацията у нас. Емпиричното изследване обхваща извадка, релевантна и към целите и към изискванията на едно дисертационно изследване, като обхват, начин на конструиране, представителност за изследваната популация. Изследователските въпроси са свързани с това дали действително социално-педагогическият характер на пробацията съществува у нас, каква е връзката между реалната практика и „идеалната” представа, разработена в теоретичните изследвания, модели, стандарти и пр., като е намерен оригинален подход за изследване, а именно емпиричен анализ на работния процес през теоретично изведени критерии, характеристики, проявления, които биха определили една дейност като социално-педагогическа. Изследването съчетава анализ на количествени и на качествени данни, което дава задълбоченост на анализа и показва уменията на изследователя. Проучването през саморефлексията на основните функционални характеристики на професионалната дейност е оригинален подход, който позволява да се изследват смислови проблеми на професионализацията.

Изследването на връзката между теоретично изведените същностни характеристики на пробацията и реалното отношение на пробационните служители към тях показва интересни данни, които предоставят много посоки на размисъл, особено от теоретико-приложна и управленска гледна точка. От теоретико-приложна гледна точка отново се появява необходимостта от ясно, теоретично аргументирано разграничение между компетенциите на специалистите с педагогическа правоспособност, която по

същество е учителска, със социално-педагогическите и психопедагогическите компетенции на помагащите специалисти. Липсата на такава разграниченост вече повече от двадесет години, дискредитира педагогическия/възпитателния характер на помагащите професии, разбиран не като учене/обучение/образование в педагогически ситуации, а като отношение/връзка/психо-социално придружаване в рамките на професионално специфична, продължителна, директна работа по отделен случай. Липсата на общо разбиране в академичната и професионалната социална и социално-педагогическа общност по този въпрос отваря полето и за твърде много „други“ специалности. В този смисъл би било интересно да се види и връзката между отговорите на изследваните и тяхната образователна специалност, което е посочено при някои от въпросите, но би могло да бъде разширено или да е част от следващ анализ. Вероятно тази връзка би покрила част от предположенията за твърде притеснителни резултати по отношение на едни от основните дейности на пробационните служби, а именно воденето на специализирани групови програми, прилагането на ресторативни мерки. Според мен изследването на пробационните служители, осъществено чрез анкета, в която има и отворени въпроси, което позволява и набиране на качествена информация, и като цяло доста добър анализ на резултатите е изключително интересно и показва противоречиви, както и в известна степен притеснителни тенденции. От гледна точка на професионализацията на тази сфера, както и от гледна точка на разпознаване на смисъла и същността на пробацията именно като социално-педагогическа дейност, резултатите и изводите, направени от авторката на дисертацията поставят сериозни въпроси пред методологията, управлението и организацията на пробацията у нас. Твърде интересен е и анализът на резултатите от анкетата през типа служба и особено формулираните професионални хипотези за причините, довели до различията между малките и големите пробационни служби, а именно наличието на съдържателен конфликт между подхода за типизиране и за индивидуализиране на интервенциите в големите служби.

Емпиричното изследване включва и анкета с осъдени на пробация, като извадката съставлява над 10% от всички осъдени, което прави резултатите валидни. Резултатите от изследването на осъдените на пробация показват значението на отношението на професионалистите като водещо при постигане на условия за промяна, поставят също много посоки за размисъл и за допълнително проучване.

5. Критични бележки и препоръки:

Струва ми се, че определянето на набора от т.н. обективни фактори за личностна промяна е доста спорно, на първо място защото, тя е резултат по-скоро от връзка и отношение, както показват и резултатите, и на следващо място най-малко защото именно съобразяването с индивидуалните особености на човека е сърцевина на професионалната компетентност на помагащите специалисти. Работният процес по същество е взаимодействие, което авторката много добре дефинира като изследователски проблем и това взаимодействие успешно обхваща както връзката между двата субекта, която би могла да бъде със социално-педагогически измерения, но би могла да бъде и от друг характер. Именно в този контекст, смятам, че целта на изследването е твърде обща, изследването би спечелило, ако беше по-конкретна, по специфична, тъй като от една страна в действителност става дума за изработена чрез теоретичното проучване рамка за анализ на практиката на изпълнение на пробацията от социално-педагогическа гледна точка, което има своите проекции върху личностната промяна на осъдените и безспорно е смисълът на социално-педагогическата същност на пробационната дейност, но от друга, дава очакване за друга насоченост на проучването. Поставянето на личностната промяна във фокуса на изследването е разбираемо и от теоретична и от практико-приложна гледна точка, доколкото в нея се съредоточава социално-педагогическия смисъл на наказанието пробация, но смятам, че тя самата не е изследвана в дисертацията, а по-скоро става дума за индиректен ефект върху нея от проучените фактори. По същество става дума за проучване на реалния спрямо идеалния профил на пробационния служител, както и на връзката между социално-педагогическите компетенции/характеристики на работата му и тези на надзор, от една страна и от друга удовлетвореността на осъдените от получената подкрепа, гледана през чувствата и очакванията, качеството на връзката и отношенията с пробационния инспектор, полезност на получената помощ, т.е. през социално-педагогическите измерения на тази професия. Смятам също, че още по-видима би трябвало да е връзката на изводите с проверката на хипотезите.

Имам въпрос към авторката на изследването, кои от т.н. обективни характеристики имат най-сериозно значение за личностната промяна, според резултатите от емпиричното проучване и как го доказвате?

6. Приносни моменти в дисертационния труд

Аз бих казала, че приносните моменти на работата са в доказване на легитимността на анализа на пробацията през социално-педагогическите понятия, цели и методи на работа. Според мен това е направено недвусмислено и чрез теоретичното и чрез емпиричното изследване.

На следващо място, от теоретична и приложна гледна точка очертаването на общите характеристики, на постигната социално-педагогическа реализация на пробационната дейност, както и на все още съществуващите празноти/трудности/разминавания в този процес у нас и формулирането на управленски и методически насоки за промяна могат да се определят като принос.

Като теоретико-приложен принос бих определила и конкретното практико-приложно извеждане на основните зони на промяна в профила на пробационните служители, така че да могат да изпълняват професионално социално-педагогическите аспекти на своята работа, аргументирани през отношението на осъдените към изпълнението на присъдата пробация. Смятам, че такова мащабно проучване на осъдени на пробация се прави за първи път и то чрез ясно аргументиран инструментариум, позволяващ разпознаване на качествени характеристики на процеса. Именно за това най-важният продукт от практико-приложна гледна точка биха могли да бъдат препоръки по отношение на действително и компетентно функциониране на пробационната дейност като социално-педагогическа, които както показва изследването имат като основен адресат управлението на дейността и на човешките ресурси.

Като най-специфичен принос на изследването бих извела зависимостите, които са очертани в т. 7 на изводите и бих препоръчала на авторката да ги анализира и представи още по-обхватно в бъдеще.

В заключение дисертационният труд *съдържа научно-приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката*, показва, че докторантката притежава необходимите теоретични знания и професионални умения по научна специалност, като проявява качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Авторефератът отразява коректно дисертационния труд, посочените публикации са достатъчно и по темата.

Поради гореизложеното, убедено давам своята *положителна оценка* за проведеното изследване и предлагам на уважаемото жури да присъди образователната и научна степен „доктор” на **Валентина Йорданова Караганова**, в област висше образование: 1 педагогически науки по научна специалност: професионално направление 1.2. Педагогика - Теория на възпитанието и дидактика (Социална педагогика).

Рецензент: проф.д-р Нели Петрова-Димитрова